ԹԻՒ 3 — 9 ԱՊՐԻԼ 1921 — ՓԱՐԻԶ

ՏԵՂԵԿԱՏՈՒ

Հ. Հ. ՊԱՏՈՒԻՐԱԿՈՒԹԵԱՆ

27, Avenue Marceau PARIS.

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

Նկատելով որ մի քանի հայկական թերթեր, արտատպելով Անգօրայի թուրք մամուլից, հրատարակել են Ալեքսանդրապօլի պաշնագիրը, ես իբրեւ Ալեքսանդրապօլի հաշտութեան խորհրդաժողովի հայկական Պատուիրակութեան նախագահ, պարտք եմ համարում այդ առթիւ յայտարարել, որ այդ հրատարակուած փաստաթուղթը ներկայացնում է ոչ թէ ստորագրուած բուն դաշնագիրը, այլ միայն Թիւրք պատուիրակութեան կողմից Ալեքսանդրապօլի խորհրդաժողովին ներկայացուած սկզբնական նախագիծը, որը քանակցութիւնների ընթացքին ենթարկուեց փոփոխութիւնների և որի միջից մի քանի յօդուածներ խպատգարս հանուեցին, այդ թուում և թերթերում ամանձնոտուէս շեշտուած երրորդ յօդուածը։

ԱՂԵՔՍԱՆԴՐ ԽԱՏԻՍԵԱՆ

Փարիզ, 2 Ապրիլ 1921

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՑԸ
ԼՈՆՏՈՆԻ ԽՈՐՀՐԴԱԺՈՂՈՎԻՆ ԱՌՋԵՒ

Հ. Հ. Պատուիրակութեան և Թրքահայերու Ազգային Պատուիրակութեան նախագահները, Գերագոյն Խորհուրդի յատուկ հրաւէրով, փետր. 26-ին առաւօտեան ժամը 11-ին ներկայացան բրիտանական Արտաքին Գործերու նախարարութեան մէջ գումարուած ժողովին, որուն կը նախագահէր լորտ Քըրզընը, իրեն օգնական ունենալով պ. Վանղիտարը։ Ֆրանսացւոց կողմէ ներկայ էին պ. պ. Պերթըլօ և Քամէրլէր, Իտալացւոց կողմէ՝ կոմս Սֆորցա և Բալլի, Ճաբոնի կողմէ՝ կոմս Հայաշի։

Լորտ Քըրզընի կողմէ արուած հարցերու ի պատասխան պ. Ս. Ահարոնեան և Պօղոս փաշա Նուպար յաջորդաբար խօսք առնելով յայտարարեցին թէ ինչ որ ալ ըլլան ներկայ հանգամանքները, Հայերը չեն կրնար ընդունիլ որ խախտուին Սեվրի Դաշնագրին տրամադրութիւնները յօդուտ մեր երկրին։ Այդ դաշնագիրը կազմելով, Դաշնակից պետութիւնները հաշուի են առած այն անձայր զոհողութիւնները ու թանկագին ծառայութիւնները զոր Հայ ժողովուրդը տարաւ յանուն Դաշնակիցներու գատին։

Ազգաբանդրապօլի դաշնագիրը Դաշնակիցները իրենք ալ չեն կրնար ընդունիլ, քանի որ անիկա ակնյայտնի դժուարութիւն մըն է այս վերջիններուն և Թուրքիոյ միջեւ կնքուած զինադադարի հիմնական պայմաններուն։ Եւ դեռ ուրիշ խնդիր որ այդ դաշնագրին վաւերացման Թուականը թէև շատոնց անցած՝ բայց ոչ Հայկական խորհրդարանէն և ոչ ալ Էնկիւրիի Ազգային Մեծ Ժողովին կողմէ չէ հաստատուած անիկա։

Կարսի և Ազեքսանդրապօլի գրաւումով Թուրքերը կը ձգտին Հայ աշխարհի ընդմէջէն ձեռք մեկնել Թուրանական աշխարհին։ Առանց արգելքի իրենց այդ նպատակին հասնելու համար, անոնք կ'աւերեն այդ շրջանները և կը կոտորեն Հայ բնակչութիւնը, ճիշդ այն մեթոտներով ինչ մեթոտներով որ աւեր ու անմարդաբնակ դարձուցին Թրքահայաստանը։ Բոլոր արու Հայ ազգա-

բնակչութիւնը իրր թէ աշխատացնելու նպատակով կը քշեն դէպի Թուրքիոյ խորերը, ճանապարհին ջարդելու համար. կիներն ու աղջիկները կ'առեւանգին և բոլոր այդ շրջաններուն մէջ այլեւս կանգուն ու չէն հայ գիւղ մը չէ մնացած։

Դաշնակիցները Թրքական այս ոճրային ծրագիրները չեն կրնար սրբագործել. մանաւանդ հիմա երբ հայ ժողովուրդը, չի նայելով այն ժամանակային պայմաններուն, որոնց մէջ կը գտնուի, անգամ մը եւս տապալած է սովիէթի ոէժիմը, իրրև խորհ և անհարազատ իր հոգիին, և հաստատած իր ազգային իշխանութիւնը։ Ա.յդ փաստը բաւական է ապացուցանելու համար որ պոլշեւիզմը հող չունի Հայաստանի մէջ և նեղմտածած է հոն բռնի ուժի տակ, Թուրքերու յառաջխաղացման և ռուսերու ձնշումին չնորհիւ։

Գալով Թրքահայաստանի գաւառներուն իններին, Թուրքերը կ'ըսեն թէ այնտեղ Հայ չկայ։ Իրենք գիտեն սակայն թէ ուր են այդ Հայերը. գիտեն որ ջարդերով և տարագրութիւնով փճացուցին անոնց մեծագոյն մասը, բայց բաներեւդարար ոչ ամբողջը. երիք Հարիւր Հազար Հոգի, մէկ ու կէս միլիոն նահատակներու եղբայրներ և զաւակներ՝ պատերազմէն ի վեր կովկասի մէջ կը սպասեն իրենց Հայրերուն վերադառնալու համար, առանց Հաշուելու ուրիշ վայրերու մէջ ակնկատոյց սպասող Հազարաւոր և Հազարաւոր Հայերը։ Պէտք է նկատի առնել գործնական որ եթէ Թրքահայաստանի մէջ այսօր Հայ չկայ, այնպէս Թուրքերու Թիւն ալ չափազանց նուազած է։ Ընդհակառակ վերջին վիճակագրական տեղեկութիւնները կը Հաստատեն որ Թուրքիոյ Հայկական նահանգներուն մէջ այժմ ապրող միւսլիմաններու Թիւը 96,000ը չանցնիր, որոնց Հազիւ 1/3ը Թիւրք են, մնացածը քիւրտ, չէրքէզ և այլն։

Ինչ կը վերաբերի Սիլիկիոյ, յայտնի է որ Սեւրի Դաշնագրով Թուրքիոյ Թողուած է անոր մեծագոյն մասը, մեծով մասին Ֆրանսական անտնտական ազդեցութեան շրջան։ Քանի որ Հայերը Սեւրի Դաշնագրին իրագործումը կը պահանջեն, չեն կրնար նոյն դաշնագրին Սիլիկիոյ վերաբերեալ մասին բողոքել։ Բայց քանի որ Թրքական ոճրային Հոգին կենայ Հայ ժողովուրդի գոյութիւնը ապահովել, ուր որ ալ ըլլայ անիկա, անոնք կը խնդրեն և երախտապարտ պիտի մնայինք Ֆրանսայի, եթէ անիկա ուզէր Սիլիկիոյ մէջ Հայկական ինքնավարութիւն մը ստեղծել իր հովանիին տակ։

Հայկական պատասխանատուութեան ունկնդրութիւնը տեւած է մէկ ժամ և 10 փայրկեան, որմէ յետոյ ընդունուած է Թուրք պատասխանատուութիւնը։

Ա.յս կրճատ ունկնդրութենէն յետոյ Վերսայլի խորհուրդը հրատարակած է հետեւեալ պաշտօնական պնկայը։

« Սրտաբին Գործերու նախարարութեան մէջ ժողով մը գումարուեցաւ, ժամը 11-ին, լսելու Հայկական պատասխանատուութիւնը։ Պօղոս Նուպար փաշա խօսեցաւ Թրքահայերու անունով և Պր. Ահարոնեան՝ Երեւանի հայերու կողմէ։

« Պօղոս Նուպար փաշա պահանջեց Սեւրի դաշնագրի ամբողջական պահպանումը կարեւորութեան սահմաններուն մէջ և բացատրեց անհրաժեշտութիւնը Կիլիկիոյ հայութեան համար Անգօրայի կառավարութենէն երաշխիքներու ստացման։

« Պ. Ահարոնեան բողոքեց այն դաշնագրին դէմ, որ վերջերս կնքուեցաւ Երեւանի նախկին կառավարութեան և Թուրք ազգայնականներու միջև, որով Կարսը և Արտահանը կը վերադարձուէին Թուրքիոյ։ Ան մերժեց վաւերականութիւնը այդ դաշնագրին, որ չէ վաւերացուած։

« Երկրորդ նիստ մը գումարուեցաւ կէսօրին։ Թուրք ներկայացուցիչները լսուեցան Քիւրտիստանի և Հայաստանի հարցերու շուրջ։ Առաջինի մասին Պէքիր Սամի պէյ յայտարարեց թէ քիւրտերը տեղային ինքնավարութեան ծրագիրէն առաջ, որի համար Սեւրի Դաշնագրին մէջ կարգադրութիւն եղած է, պիտի մեծ չափով ներկայացուած են Անգօրայի Ազգային ժողովին մէջ. և անկախ ազգային գոյութեան մը համար բաղձանք չեն յայտնած։

« Անգօրայի կառավարութիւնը իր սահմանադրութեան մէջ լայն չափով տեղային ինքնավարութիւն տուած է քիւրտերուն ինչպէս նաեւ ուրիշ դաշնակիցներու, և հիմք չկայ ենթադրելու թէ քիւրտերը դժգոհ ըլլան իրենց կացութենէն։

Lors Քրզքնի Յայտարարութիւնը

Լօրտ Քրզքն Հայերու մասին մատնացոյց ըրաւ Թուրք պատուիրակութեան թէ, մինչդեռ Սան-Րէմօի դաշնագիրը ստորագրելէն ի վեր պարագաները որոշ չափով փոխուած են, սակայն միացեալ և հաստատուն Հայաստան մը ստեղծելու պարտաւորութիւնը կը մնայ մեկը այն պարտաւորութիւններէն զոր Պետութիւնները ամենաթեթեւ տրամադրութիւնն իսկ չունէին լքելու, և թէ Փոքր-Ասիայի մէջ Թուրք կառավարութեան շահերու տեսակէտէն, որքան Հայերու իսկ տեսակէտէն, կարեւոր էր ընդունիլ փորոր կողմերու ընդունած սահմանը, որով Հայաստանի պիտի տրուէին այն շրջանները, որոնցմէ ան զրկուած էր վերջերս, իսկ անոր մնացած սահմաններու մասին, այնպէս մը կարգադրել, որ ապահովուէր անոր ազգային գոյութիւնը:

« Կիլիկիոյ Հայերու մասին Պ. Բերթըլօ, ի դիմաց Ֆրանսական պատուիրակութեան, կրկին անդամ հաւաստեց թէ երբ Ֆրանսացիք հրաժարին Կիլիկիոյ զինուորական գրաւումէն, անոնք պէտք եղած կարգադրութիւնը պիտի ընեն Թուրքիոյ այդ շրջանի Հայերուն կացութիւնն ու շահերը ապահովելու համար:

« Ժողովը որոշեց վճռական առաջարկութիւններ ներկայացնել Բարձրագոյն Խորհուրդին, այն հաւանական բարեփոխութիւններուն մասին զոր կարելի է ներմուծել Սեվրի դաշնագրութեան Հայաստանի և Փիւրթիստանի վերաբերող յօդուածներուն մէջ, վերջին դէպքերու հետեւանքով: »

ԳԵՐԱԳՈՅՆ ԽՈՐՀՐԴԻ ԱՌԱՋԱՐԿԸ
ԹՈՒՐՔ ՊԱՏՈՒԻՐԱԿՈՒԹԵԱՆ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԱՍԻՆ

Սեվրի դաշնագրութեան մէջ մտցուելիք բարեփոխութիւններու մասին Գերագոյն Խորհուրդի կողմէ, Լոնտոնի խորհրդաժողովի իր եզրակացութիւն, թուրք պատուիրակութեան ներկայացուած նոր առաջարկներուն Հայաստանի վերաբերող հատուածը հետեւեալն է.

« Հայաստանի մասին ներկայ (Սեվրի Դաշնագրի ?) տրամադրութիւնները կարելի է յարմարցնել հետեւեալ պայմաններին.

Որ Թուրքիա ճանչնայ Քրքահայոց իրաւունքը Ասիական Թուրքիոյ արեւելեան սահմաններուն մէջ « Ազգային Օջախ » մը ունենալու և համաձայնի ընդունիլ Ազգերու Լիգայի խորհուրդին կողմէ նշանակուած յանձնախումբի մը որոշումը, որ պիտի տրուի տեղւոյն վրայ քննելով այն հողամասերու հարցը, որոնք պէտք է արդարօրէն փոխանցուին, այս նպատակով, Հայաստանի »:

ԿԱՑՈՒԹԻՒՆԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԷՋ

Հ. Հ. Փարիզի Պատուիրակութիւնը Հայաստանի կացութեան մասին հետեւեալ հեռագիրները ստացած է Երեւանէն, Պօլսէն եւ Թէհրանէն.

Սովիէտական կառավարութիւնը տասնեակ է Հայաստանի մէջ: Երկու ամիս ու կէս տեւող սօվիէտական մղեց, որ արտայայտուեցաւ ընդհանուր պնեալ ըմբոստացումով: Այս ըմբոստացման չարժումը ընդհանուր բնոյթ ստացաւ և եղաւ ինքնաբերաբար, պայթեցաւ զանազան ուղղու-

թեամբ աւանձնապէս, բայց միաժամանակ եւ վարակեց մի քանի օրուան մէջ ամբողջ երկիրը, Հայաստանի բոլոր ազգաբնակչութիւնները: Թէեւ ըմբոստացումը նախապատրաստուած չէր, բայց յաջողութեամբ պսակուեցաւ, որուած ըլլալով որ բացի արտասահմանէն եկած պոլշեւիկներէն եւ իրենց վճարուած մարդոցմէն, երկրին ամբողջ ազգաբնակչութիւնը հակառակ էր պոլշեւիկ ռեժիմին: Կարելի չէ գտնել պատմութեան մէջ աւելի սաստիկ և աւելի անգութ բռնապետութեան օրինակ մը. քան այն որ գործուեցաւ Հայաստանի մէջ ինքզինքին կոմունիստ կոչող և մարդկային ամենաբարձր սկզբունքները քարոզող անձերու կողմէն: Երկար տարիներու գառն փորձութիւններէն հայ ժողովուրդը թէեւ հիւծած. բայց չէր կրնար հանդուրժել այս խելագարներուն, քաղաքական արկածախնդիրներուն, բացայայտ ոճրագործներուն ռեժիմին: Եթէ քիչ մը պաշար կար երկրին մէջ, այն ալ պոլշեւիկները կողոպտելով արտասահման ղրկեցին: Բնականաբար և անխուսափելիօրէն զայրոյթն ու ատելութիւնը ըմբոստացումի առաջնորդեցին ժողովուրդը. որ պոլշեւիկներու գալէն առաջ իշխանութեան ոտքն էր և կառավարական նոր ուժերով զօրացած՝ նորէն իր ճակատագրին տէր կը գառնայ: Բոլոր քաղաքական կուսակցութիւնները միահոգի և կատարեալ համերաշխութեամբ կ'աշխատին: Սովիէտական ռեժիմի վերահաստատումը Հայաստանի մէջ կարելի է միայն, ի գին արտաքին մեծ զինուորական ուժերու և հայ ժողովրդի կիսով չափ մահացումին, որովհետեւ այս անգամ դիմադրութիւնը պիտի ըլլայ մինչեւ վերջին փամփուշտ, պէնք կրելու կարող մինչեւ վերջին մարդ:

Երեւան 22 փետր. 1921 ՎՐՈՅԵԱՆ

Հայ Կառավարութեան Պետ

***

Տիգրան. Պէկզատեանէ ստացուած 21 փետր. Թուակիր հեռագիր մը կը ծանուցանէ Հայաստանի մէջ պետական հարուածը եւ Վրացեանի նախագահութեամբ օրինաւոր կառավարութեան վերահաստատումը, կ'աւելցնէ որ Հանրապետութեան արտասահմանի բոլոր ներկայացուցիչները վերահաստատուած են իրենց պաշտօններուն մէջ:

Պոլիս, 1 մարտ 1921 ԹԱՒԹԱՃԵԱՆ

***

Հայրենիքի Փրկութեան Կոմիտէի նախագահ Պր. Վրացեան հեռագրեց Ազգային Պատուիրակութեան նախագահ Պր. Ահարոնեանի.

Երեւան 7 Մարտ 1921

Հայ ժողովրդի միահամուռ կամքով, մեծամասնական իշխանութիւնը տապալեցաւ Հայաստանի մէջ: Ժողովուրդը այլեւս չէր կրնար հանդուրժել պոլշեւիկ ռեժիմին, բանտերը լեցուած էին հազարաւոր մտաւորականներով, բոլոր հայ սպաները, թուով 1500 հոգի, տարագրուած են Պաքու, քաղաքներն ու գիւղերը կողոպտուած՝ ուտեստեղէն և հագուստեղէն Ռուսիա փոխադրած են: Հայ ժողովուրդը վճռած է անյողդողդ կերպով և ամէն գնով թոյլ չտալ որ պոլշեւիկները Հայաստան թափանցեն: Պոլշեւիկները վտարուած են Ղարապաղէն, Ջանդեղուրէն. Դարալագեազէն, Երեւանէն. Էջմիածնէն և Արագածի շրջանակներէն: Կը մնան Տիլիջան և Գարաքիլիսէ. ուր մեր ուժերը տակաւին չեն հասած: Այս տեղերու Հայերը մոլորուելով ծաւալապաշտ Մեծամասնականներէն, ապստամբած են Վրացիներու դէմ: Ան այժմ Հայաստանի ամբողջ իշխանութիւնը Հայրենիքի Փրկութեան կոմիտէի ձեռքը կը գտնուի, որ միջկուսակցական կազմ ունի: Կառավարութիւնը մօտերս պիտի կազմուի: Հայրենիքի Փրկութեան կոմիտէն ստիպողական միջոցներ ձեռք առած է մաքրագործելու համար երկիրը պոլշեւիկներէն: Մեծամասնականութիւնը հող չունի Հայաստանի մէջ: — Հայաստանի մէջ ամէնքը կ'այպանեն պոլշեւիկութիւնը, որ աւերած է մեր երկիրը և ժողովուրդը ծայրայեղ թշուառութեան մատնած: Պոլշեւիկութիւնը Հայաստանի մէջ դրսէն միայն կրնայ ներմուծուիլ և կրնայ հաստատուիլ միայն սուիններու ուժով, հայ ժողովրդի դիակին վրայ:

Մեր ժողովուրդը անխուսափելի ջարդէն փրկե-

լու համար և մեր երկրին մէջ ռամկավարական կարգը պահպանելու և ամրապնդելու համար, կոչ կ'ընենք քաղաքակիրթ մարդկութեան խղճին և օգնութեան, նաեւ կորովի կերպով կը բողոքենք պոլշեւիկ Ռուսիոյ յարձակումներուն դէմ: Մենք կ'ուզենք խաղաղութեամբ ապրիլ ամէնքին հետ: Մենք չենք ուզեր կապտել ուրիշներուն իրաւունքները, ոչ ալ երբեք թոյլ կուտանք ուրիշներուն մեր իրաւունքները կապտել:

Նախագահ Հայրենիքի Փրկութեան Կոմիտէի
ՎՐԱՑԵԱՆ

***

Պոլիս, 15 մարս

Պաշտպանութեան նախարար 1, 2, 3, 6, 7 Մարտ թուակիր Վրացեանի անվճռել հեռագիրներուն համաձայն, ժողովրդական զանգուածներու դիմադրութեան շնորհիւ պոլշեւիկներու երեւանը գրաւելու 26 Փետրուարի վորձը ձախողեցաւ: Լեռնային Ղարաբաղ և Ալաշկեռտ Հայրենիքի Փրկութեան քոմիթէի իշխանութեան տակն են: Պէտք եղած միջոցները ձեռք առնուած են Նախիջեւանի և Տիլիջանի շրջանները պոլշեւիկներէն մաքրելու համար: Հայաստան պարենաւորման անհամբերութեամբ սպասուող մը կ'ունենք: Պոլշեւիկները իրենց հետ տարին հացահատիկները, պետական գանձը, ռազմամթերքը և երկու զրահապատ վակոն: Հայրենիքի Փրկութեան քոմիթէն լիակատար չվերաբերիր դերձներուն հետ: Մեծամասնական իշխանութիւնները Դաշնակցականներու կարպին, խեղդեցին, հրացանազարկ ըրին գիւղերու մէջ կիներ, երեխաներ և ծերունիներ:

Ռուսիոյ հետ խաղաղութիւնը կնքելէ վերջ, գերիները Հայաստանէն պիտի արտաքսուին: Օտար պետութիւններու ներկայացուցիչները այցելեցին գերիները և հայատառ կերպով տեղեկագրեցին իրենց կառավարութիւններուն: Դրացի պետութիւններուն հետ բարեկամական յարաբերութիւններ կը պահենք: Միջկուսակցական կառավարութիւնը կազմուելու վրայ է: Արտաքին աշխարհը տեղեակ պահեցէք Հայաստանի կացութեան մասին: Եթէ Դաշնակիցները Պարոկաստանի վրայով և Ամերիկան Պաշտպի վրայով թերանան անմիջապէս պարենաւորել դժոխային պայմաններու մէջ կուտող ժողովուրդը, պարենաւորման ծանր տագնապ յառաջ պիտի գար, որ պիտի առաջնորդէր Հայաստանը աղետաւոր վախճանի մը:

***

Երեւան, 19 Mars 1921

Կը շարունակենք յաջող կերպով վտարել պոլշեւիկները Հայաստանի հողէն: Այսօր մեծ յաղթութիւն մը տարինք անոնց վրայ, վարելով 250 գերի, 2 թնդանօթ, բազմաթիւ գնդացիր և հրացաններ. ամբողջ ժողովուրդը խանդավառօրէն տրամադրուած է, հայրենիքը վերջնականապէս ազատելու պոլշեւիկներու միացորդներէն, ինչ որ յոյս ունինք շատ չուշանար: Պարենաւորման և սերմացուի համար մեծ դժուարութիւններու առջև կը գտնուինք, հարկ եղած միջոցները ձեռք առէք:

ՍԻՄՈՆ ՎՐԱՑԵԱՆ

***

Երեւան, 27 Mars 1921

Պոլշեւիկեան կատաղի յարձակումները կը շարունակուին Ղամարլուի և Շարուրի շրջանի հայկական գիւղերու մէջ. սպանութիւններ և աւերածութիւններ անպակաս են: Ախմայի, Էլէնովքայի շրջաններու գիւղերու բոլոր անասունները, հացահատիկը և շարժական ստացուածքները տարուած են պոլշեւիկներու կողմէ. իսկ գիւղացի ժողովուրդը երեւան ապաստանած է: Կացութիւնը շատ տխուր է. գրաւուած գիւղերու մէջ բազմաթիւ անձեր հրացանազարկ եղած են. Տիլիջանի մէջ երեսփոխան Ներսէս Աւագեան, Քաղաքային Խորհրդի նախագահ Ալլահբէկեան և ուրիշ մտաւորականներ սպանուած են: Քարաքիլիսէի մէջ նմանապէս բազմաթիւ երեւելի անձեր և գիւղացիներ հրացանազարկ սպանուած են: Պոլշեւիկները կը գրգռեն թաթարները հայերու դէմ, երկու ժողովուրդներու միջեւ գինուած ընդհարումներ ստեղծելու համար: Հայ գիւղացիները ինքնապաշտպանութեան հերոսական կռիւներ կը մղեն, բայց ռուսական գինուորները կը շարունակեն օգնել պոլշեւիկ հրոսակներուն. այս ծանր պայմաններու մէջ հայ ժողովուրդը անխուսափելի բնաջնջումի կը դիմէ:

Ս. ՎՐԱՑԵԱՆ

***

Թիֆլիս, 2 ապրիլ 1921

Ընդհարումներ տեղի կ'ունենան Գայլի-Դրունքի մօտ։ Զանգեզուրի մեր զինուած ուժերը Նորաշէնի մօտերն են, կ'սպասենք որ մեր բանակին կողմէ շուտով գրաւուի Շախթախթին։

ԱՐՂՈՒԹԵԱՆ

***

Թիֆլիս, 4 ապրիլ 1921

Հայերը գրաւեցին Գայլի-Դրունքը։

ԱՐՂՈՒԹԵԱՆ

ՅՈՒԶԱԳԻՐ
ՄԻԱՑ. ՊԱՏՈՒԻՐԱԿՈՒԹԵԱՆՑ ԿՈՂՄԷ
ՈՒՂՂՈՒԱԾ
ԼՈՆՏՈՆԻ ԽԱՂԱՂ. ՀՍՄԱԺՈՂՈՎԻՆ
1921 Փետրուար 25 թուականով

Պարոն Նախագահ,

Այս պահուս երբ Համաժողովդ Արեւելեան հարցով կ'զբաղուի և այդ առթիւ Թրքական պատուիրակութիւնները հրաւիրուած են, Հայկական Միացեալ Պատուիրակութիւնները պատիւն ունին վեհաժողովիդ բարեհաճ ուշադրութիւնը հրաւիրելու Դաշնագրի այն տրամադրութիւններուն վրայ, որոնցմով Հայ Պետութիւնը կազմուած է և որոնց պահպանումը կը խնդրենք։

Այս խնդրանքը այնքան աւելի արդարացի է, որքան եթէ նկատի ունենանք, որ այս Դաշնագիրը պատրաստող Դաշնակիցներու Համաժողովն էր, որ զայն շարադրելու ընթացքին, յայտնապէս մտահոգուած էր ապագայի մէջ ծայրայեղութիւններու և ճնշումներու վերադարձը արգիլելու և միանգամայն Մօտաւոր-Արեւելքի մէջ արդար և տեւական խաղաղութիւնը ապահովելու անհրաժեշտութեամբ, բառնալով այդ կերպով խռովութիւններու և վէճերու ամէն պատճառ։

Դաշնագրի անփոփոխ մնալու խնդրանքով մենք խնդրած կ'ըլլանք այն, ինչ որ վեհաժողովն իսկ մեզի շնորհած էր, ինչ որ նա կարեւոր համարած էր իրականացնել, ոչ թէ միայն հայ ժողովրդի մեծ զոհաբերութիւնները ճանչնալով՝ այլ և Արեւելքի մէջ խաղաղութեան ընդհանուր շահուն համար։

Թուրք Ազգայնականները աւերելէ և ամայացնելէ վերջ Թրքահայ նահանգները, արհամարհելով Սեվրի Դաշնագիրը և զինադադարի տրամադրութիւնները բացէ ի բաց ոտնակոխելով՝ անցան 1914-ի սահմանները, արշաւեցին Հայաստանի Հանրապետութեան վրայ և Ռուս Պոլշեւիկներու հետ միասին բռնի ուժով խլեցին անկէ ստորագրութիւն մը, որով Հայկական կառավարութիւնը կը հրաժարէր Սեվրի Դաշնագրէն։

Թրքական արշաւանքը խոյլ տուաւ Կովկասահայաստանի մէկ մասին մէջ սովիէտական ռէժիմի հաստատման, որ ամայի տապալուեցաւ այս օրերս։ Այդ արշաւանքը պատճառեց հայկական նոր արիւնահեղութիւններ և նոր աւերներ Կովկասահայ նահանգներուն մէջ և այս ամբողջ պատերազմը, Մոսկուայի օժանդակութեամբ կազմակերպուած՝ նպատակ ունէր Սեվրի Դաշնագրի Հայաստանի վերաբերեալ մասը անիրագործելի դարձնել։

Մենք հաստատ համոզումն ունինք, որ մեր Մեծ Դաշնակիցները պիտի չուզեն իրագործել այս վերջին ատոհմանի անարդար արարքը, որ անոնք անխափան պիտի պահեն Սեվրի Դաշնագրի Հայաստանի վերաբերեալ տրամադրութիւնները և պիտի պահանջեն Թուրքերէն պարզել, Դաշնագրով նախատեսուած Հայկական հողամասերը։

Սեվրի Դաշնագիրը կազմած է Հայաստանը, Կովկասահայաստանի հողամասերու և Թուրքիոյ չորս ազատագրուած նահանգներու միացումով, և այս երկու մասերու այս կերպ միացումով պիտի կազմուէր անկախ Հայաստանը։ Եթէ այսօր այս Պետութեան անդրկովկասեան մասը պոլշեւիկներու հետ կռուի մէջ է, միւս մասը տակաւին թէմալի զինուորներու կողմէ գրաւուած՝ ոչ նուազ իրաւունքով պէտք է ազատուի, ապահովելու համար Սեվրի դաշնագրով ստեղծուած Հայաստանի գոյութիւնը։ Պէտք է նկատի ունենալ, որ Հայկական հարցը իր ծագումն առած է Օսմանեան կառավարութեան կողմէ Թրքահայոց դէմ գործուած հալածանքներուն ու անոնց ենթարկուած անհանդուրժելի կացութեան հետեւանքով։ Պատերազմը աւելի քան երբեք ապացուցեց անհրաժեշտութիւնը այս դրութեան վերջ մը դնելու։

Զինուորական միջամտութեան մը դժուարութեան պարագային, Դաշնակիցները բաւարար ճշնշման և հարկադրութեան միջոցներ ունին իրենց ձեռքին մէջ։ Անոնք այսօր ոչ միայն գրաւած ունին Կ. Պոլիսը, այլ և որոշ հողամասեր, որոնք Խաղաղութեան Դաշնագրի վաւերացման պարագային Թուրքիոյ պիտի վերադարձուին և որոնք ճշմարիտ գրաւականներ են իրենց ձեռքը, պահանջելու համար Թուրքիային իր յանձնառութիւններու գործադրու-

թիւնը։ Ա.յս բոլորը կը վերաբերի Սեվրի Դաշնագրով ստեղծուած Հայ Պետութեան. բայց կայ նաև Կիլիկիոյ հարցը, որուն պարագան բոլորովին առանձնայատուկ է։

Կիլիկիան գտնուելով ֆրանսական տնտեսական ազդեցութեան գօտիին մէջ, մասնաւորապէս Ֆրանսային կախուած է այս հարցի լուծումը։ Արդ, Սեվրի Դաշնագրով Կիլիկիոյ մէկ կարեւոր մասը (Աւանայի շրջանը) Թրքական իշխանութեան տակ կը դրուի, մինչ հարաւակողմը, որ Սեվրի դաշնագրով գծուած սահմանի հարաւը կը գտնուի եւ կ'ընդգրկէ Եւմուրլմալըդ. Ճէպէլ-Պէրէքէթ՝ Սուրիոյ հետ միասին ֆրանսական յանձնակատարութեան տակ կը մնայ։

Թրքական վարչութիւնը ցոյց տուած ըլլալով իր բացարձակ անկատարութիւնը քրիստոնեայ ազգարնակչութիւնները պաշտպանելու մէջ, մենք կը պահանջենք որ Ֆրանսայի պաշտպանութեան եւ Թուրքիոյ գերիշխանութեան տակ. Կիլիկիոյ շրջորհուի քրիստոնեայ ինքնավար վարչութիւն մը։ Այդ իրաւունքը կարելի է ստանալ նոյն իսկ Սուլթանի կառավարութեան մէկ հրամանագրով։ Ընդհակառակը այս համեստ լուծումը այն առաւելութիւնը պիտի ընծայէր, որ Սեվրի Դաշնագրին ոչ մէկ կերպով չէ՛ պիտի ըլլար. քանի որ Սուլթանի գերիշխանութիւնը պիտի պահպանուէր այդ շրջանին վրայ։

Ընդհանուր կերպով ահա թէ ինչ են հայկական բաղձանքները։ Յուսով ենք որ Գերագոյն Խորհուրդը բարձր արդարութեան եւ վեհանձնութեան զգացումով մը պիտի բարեհաճէր զանոնք իրագործել։

Հաճեցէք ընդունիլ, Պարոն Նախագահ, մեր ամենաբարձր յարգանաց նոր հաւաստիքը։

Ե. ՔԱՉԸՐՈՆԵԱՆ ՊՕՂՈՍ ՆՈՒՊԱՐ

ՅՈՒՇԱԳԻՐ

ՈՒՂՂՈՒԱԾ ԱԶԳԵՐՈՒ ԼԻԿԱՅԻ ԽՈՐՀՈՒՐԴԻՆ

1921 ՓԵՏՐ. 15 ԹՈՒԱԿԱՆՈՎ

Պարոն Նախագահ,

Ազգերու Լիկի վերջին համաժողովը ժընեւի մէջ իր աշխատութիւնները վերջացնելու նախօրեակին, Հայաստանի վերաբերեալ հնաւելայ երկու առաջարկները քննարկած էր.

Ե. դադմել յանձնախումբ մը, որ պարտականութիւն ունենայ Հայաստանի ներկայ կացութեան դարմանելու միջոցները ուսումնասիրել։ Բ. Հայերու և քեմալականներու միջեւ միջամտութիւն մը։

Թէեւ նախատեսուած յանձնախումբը կազմուած է և միւս կողմէ Ամերիկա, Սպանիա և Պրազիլիա միջամտութեան առաջարկին նպաստաւոր կերպով արտայայտուած են, սակայն մինչեւ հիմա հետեւանք տրուած չէ այս խնդիրներուն։ Մինչ այս մինչ այն, իր սահմանափակ միջոցներուն ընթացք Հանրապետութեան պրոթէիւնը կը սաստկանայ խիստ ողբերգականօրէն։ Մուսթաֆա Քէմալի պիներուները արշաւած էին Հայաստան, մինչ Ռուս պոլշեւիկները սահմանագլխի վրայ ստուար պինուորներ կեդրոնացնելէ վերջ, յարձակեցան մեր վրայ Զանգեզուրի շրջանին մէջ, այնպէս որ մեր բանակը շատ ընդարձակ սահմանի մը վրայ ցրուելու ստիպուած էր չկարողանալով լաւագոյն կերպով պաշտպանելու երկիրը։ Ա.յս պայմաններու մէջ Վրացեանի Դոհլիճը ուժի և բռնաբարութեան տակ, հակառակ իր կամքին ստորագրեց Հանրապետութիւնը կոտորակով և անկախութիւնը սպանող խաղադրեթեան չարաղետ գաշինք մը քեմալականներու հետ։ Օհանջանեանի նախագահութեամբ նախորդ Դահլիճը հրաժարած էր չստորագրելու համար այսպիսի գաշինք մը։

Թրքա-պոլշեւիկեան միահամուռ գործունէութիւնը կը հետապատասխանէր սկիզբէն մշակուած ծրագրի մը, այն է, տապալել Հայաստանի Հանրապետութեան կառավարութիւնը 1. Հայկական հողին վրայ երկու յարձակողներուն միացումը թոյլատրող անցք բանալ, 2. Սեվրի պաշնագրի առաւելութիւններէն հրաժարիլ. 3. խզել ամէն յարաբերութիւն Դաշնակիցներուն հետ։

Ընդարձակ, Ռուսական Սովիէտ կառավարութիւնը սպառնական նօթով մը նախապէս դիմած էր Հայկական կառավարութեան՝ հրամայելով ընդունել այս երեք պայմանները։ Հայկական Հանրապետութիւնը ոչքան ալ որ մնահոգ եղած ըլլար պգուշանալու իր դրացիներուն հետ ամէն վէճէ, չէր կրնար ընդունիլ բնականաբար այդպիսի յանգեցնութիւններ, որոնց վճռապէս պատասխանեց ժխտական կերպով, անմիջապէս Սեվրի Դաշնագիրը ստորագրող գլխաւոր Դաշնակից Պետութիւններուն միջամտութեան կոչ ուղղելով։ Բայց օգնութեան համար իր կրկնակի դիմումները անպատասխանի մնացին։ Ահա այդ ատեն է որ Մուսթաֆա Քէմալ առանց նոյն իսկ պատրաստ յայտարարելու Հայաստանի դէմ, ձեռնարկեց իր պինուորական յարձակած շարժումին։

Ա.յսպէս Հայաստանը ոչնչացնելի ենթարկուեցաւ իր անկախութիւնը պաշտպանել ուզելուն և Դաշնակիցներուն հաւատարիմ մնալուն համար։ Մուսթաֆա Քէմալի պինուորները Հայաստան խուժելու հետ միաժամանակ, Պաքուի Սովիէտներուն կազմուած պոլշեւիկեան կառավարութիւն մը, 10,000 կարմիրներու սուիններու պաշտպանութեան տակ, կուգար Հարկադրելու Հայ ժողովուրդին ռէժիմ մը, որուն ոչ միայն նա օտար է, այլ և յայտնապէս թշնամի և անընդունակ։ Ինչպէս Հայը պոլշեւիկ կրնար ըլլալ, երբ դարաւոր ձնշումէ և հալածանքէ վերջ, ան կը բաղձար վերջապէս իր հողին, ստացուածքին և ազգային ճակատագրին տէրը դառնալ։ Ա.յսպէս, հակառակ իր ներկայ անձկութեան, Հայ ժողովուրդը կատաղիօրէն կռուեցաւ և վտարեց պոլշեւիկ կազմակերպիչները, այն տեղերէն ուր թշնամին չկրցաւ հաստատուիլ, ինչպէս Զանգեզուրի, Դարալակեազի շրջաններուն մէջ։

Հայաստանի Հանրապետութեան Պատուիրակութիւնը անհրաժեշտ կը նկատէ հետեւեալ կէտերը ճշտորոշել ի· Որ Հայաստանի Հարկադրուած Պոլշեւիկեան ոեւժիմը էապէս անկայուն և ժամանակաւոր է, որ նա իր իշխանութիւնը կը պահէ հայկական հոզամասերէն մէկ մասին վրայ միայն, շնորհիւ թշնամիին պինուարական ճնշման, և թէ քէմալական ղօրքերու քաշուելովը ան ինքնաբերաբար պիտի անհետանայ։

2· Որ Հանրապետութեան նախորդ կառավարութեան սպառնալիքի տակ կատարած բոլոր իրաւական գործողութիւնները չեղեալ կը նկատուին.

3· Որ Թուրք ապգայնականները ոչ մէկ պարագայի մէջ կարող են այդ գործողութիւնները իրաւական փաստ ծառայեցնել Դաշնակիցներու մօտ, տկարացնելու կամ նուազեցնելու համար Սեւրի Դաշնագրի Հայաստանի վերաբերող տրամադրութիւններուն հետեւանքները, տրուած ըլլալով որ Հայաստան Դաշնակիցներու շարքին մէջ կը գտնուի, մինչ Թուրք քէմալականները իրապէս և իրաւապէս բացայայտ պատերազմ կը մղեն անոնց դէմ։

Թուրքերու յառաջխազացման հետեւանքով՝ մօտ երեք տարիէ ի վեր Հայեր ձգելով իրենց բնակավայրերը փախած են և կը թափառին Ալեքսանդրապօլի և Կարսի միջեւ տարածուող լեռնային շրջանները, առանց ապրելու միջոցներու, համաճարակներու, ձմեռուան խստութեան և ամենայոռի թշուառութեան ենթակայ։ Ա՛յս կոտորակուած ժողովուրդը ամբողջական բնաջնջումի պիտի դատապարտուէր, եթէ փրկարար ոչ մէկ միջամտութիւն տեղի ունենայ։ Միւս կողմէ Մուսթաֆա Քէմալի Ազգայնականները անյայտ ուղղութեամբ դէպի Փոքր-Ասիա կը քշեն, բոլոր 17 էն 55 տարեկան տղամարդիկը, գրաւուած շրջանները բառին բուն նշանակութեամբ կողոպտելէ վերջ։ Հայաստանէն· ստացուած վերջին տեղեկութիւններուն համաձայն Կարսի մէջ քսան հազար Հայ ջարդուած ու կիներու և աղջիկներու ինը տասերորդ մասը բռնաբարուած են։ Ալեքսանդրապօլի նահանգին առաջին, երրորդ գաւառները և երկրորդին մէկ մասին մէջ 63 Հայ գիւղեր, ամբողջովին աւերուած են և բնակչութիւնը մասամբ բնաջնջած և մասամբ տարագրած են։ Ա՛յս միեւնոյն հակամարդկային արարքները պատահած են նաեւ Քարաքիլիսէի նահանգին մէջ և մեթոտիկ կերպով յառաջ կը տարուին։ Ահա թէ ինչ է իր լոյն գծերուն մէջ այն վիճակը, որուն ենթարկուած է գրաւուած շրջաններու ապգաբնակչութիւնը։

Ա՛յս բոլորը Ազգերու Լիկի նկատողութեան յանձնելով՝ Պատուիրակութիւնս պատիւ ունի գերագոյն կոչ մը ընելու անոր, խնդրելով անոր միջամտութիւնը վերջ դնելու համար Հայ ժողովրդի անհրեւակայելի դժբախտութիւններուն։ Կը խնդրենք Ազգերու Լիկէն, ձեռք առնել այս առթիւ բոլոր նպատակայարմար միջոցները։ Պարտք կ'զգանք յարգալից կերպով պնդելու որ նկատողութեան առնէք վերջին համաժողովին մէջ ի նպաստ անմիջական միջամտութեան մը համար եղած թելադրութիւնները, մանաւորապէս Հայաստան դինուալ ուժ ղրկելու Ռումանական կառավարութեան առաջարկը։

Հայաստանի Հանրապետութեան Պատուիրակութիւնը կը դիմէ քաղաքակիրթ մարդկութեան խղճին, որու միտքին խորհրդանշանը կը ներկայացնէ Ազգերու Լիկը Կարելի չէ խորհիլ որ Հայերու կրած Հանապազօրեայ տառապանքը, արտակարգ եղերական ճակատագիրը թոյլ տան այդ պետութիւններուն չհետաքրքրուիլ անոնց բախտով։

Եթէ նկատի ունենանք, մէկ կողմէ, այն հսկայական զոհողութիւնները, որոնց ենթարկուած է Հայ ժողովուրդը պատերազմէն առաջ, պատերազմի ընթացքին, և պատերազմէն յետոյ, եթէ նկատի ունենանք գործնել որ Սեւրի Դաշնագրով Հայաստանի ճանչցուած իրաւունքները կը կազմեն ամենագոյն արտայայտութիւնը և նուազագոյն փոխարինութիւնը իր զոհաբերութեանց ի պին, այդ պայմաններուն տակ և այդ նկատումներով տարակոյս չկայ որ արդարութեան և իրաւունքի այն ոգին, որմէ կը ներշնչուին Ազգերու Լիկայի անդամները, խնդրոյ նիւթ իսկ չպիտի ուզէին ընել անհրաժեշտութիւնը ապահովելու այս Դաշնագրին Հայաստանի վերապահած իրաւունքները, այսինքն անոր ամբողջական գործադրութիւնը։

Խնդրեմ ընդունեցէք, պարոն նախագահ, ամենախոր յարգանացս հաւաստիքը։

Հ· Հ· Պատուիրակութեան նախագահ
Ս· ԱՀԱՐՈՆԵԱՆ

ՄԻԱՑԵԱԼ ՊԱՏՈՒԻՐԱԿՈՒԹԵԱՆ ԱՆՈՒՆՈՎ ՀԵՏԵՒԵԱԼ ԴԻՄՈՒՄԸ ԵՂԱԾ Է ԱԶԳԵՐՈՒ ԼԻԿԻ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՔԱՐՏՈՒՂԱՐ

ՍԻՐ ԷՐԻՔ ՏՐԻՒՄՕՆՏԻ

Պարոն ընդհանուր fարտուղար,

Ներկայիս գումարուած Ազգերու Լիկի ժողովին օրակարգի նիւթերուն մէջ նշանակուած է յանձնախումբի մը կազմութիւնը, որ Թուրքիոյ և անոր դրացի երկիրներու մէջ գերուածներու փնտռտուքով պիտի զբաղուէր։

Արդիւնաւէտ այդ յանձնախումբը անհրաժեշտօրէն կոչուած է զբաղուելու պատերազմի ընթացքին Միջագետքի, Փոքր-Ասիոյ և վերջերս Կարսի, Ալեքսանդրապօլի մէջ բռնագրաւուած կիներով և տղաներով, որոնց թիւը կ'անցնի հարիւր հազարը. ամենաչափաւոր գնահատմամբ. Հայ Միացեալ Պատուիրակութիւնները պատիւն ունին առաջարկելու Ազգերու Լիկի խորհուրդին, արտօնելու մեզ, պահանջուած կարողութիւններն ունեցող մէկ կամ երկու Հայեր նշանակել այդ յանձնախումբին իբր կցորդ՝ անոր աշխատանքը դիւրացնելու նկատումով։ Հասկանալի է որ Ազգերու Լիկին կը վերաբերի անոնց պաշտօնն ու պարտականութիւնը սահմանելը։

Այն պարագային երբ Ազգերու Լիկը կը բաժնէ Հայ Պատուիրակութիւններուն այս տեսակէտը, մենք պատրաստ ենք իր ընտրութեան ներկայացնելու այնպիսի անձեր, որոնք այս նպատակին համար պահանջուած կարողութիւնները կը լրացնեն։

Հաճեցէք ընդունիլ Պարոն ընդհ· քարտուղար քոյ յարգանացս հաւաստիքը։

Ցանուն Հայ Միացեալ Պատուիրակութիւններու
28 փետր. 1921 Վ· ՓԱՓԱԶԵԱՆ